

Redactioneel

Sinds het midden van de jaren zeventig heeft het optimistische vertrouwen in de vervolmaakbaarheid van de mens geleidelijk aan plaatsgemaakt voor een meer 'realistische' antropologie. Nam de mens eertijds, als ging het om een soort sociale mimicry, de kleur aan van zijn omgeving en kon dus worden volstaan met het aanbrengen van een nieuwe tint (lees: wijzigen van de institutionele infrastructuur) om sociaal ongewenst gedrag uit te bannen, tegenwoordig overheerst de eigen verantwoordelijkheid en rest de staat nog slechts het instrument van de stok en de wortel. Nederland is een BV geworden en de Nederlander een calculerende burger; de universiteit is 'ondernemend' geworden en de student een puntenteller; het Openbaar Ministerie is een 'strafrechtelijk bedrijf' geworden en de rechter een uitsprakenproducent. Deze opsomming kan naar believen worden aangevuld met voorbeelden uit de gezondheidszorg, defensie, woningbouw en vele andere sectoren. Zelfs is er sprake van de 'vermarkting' van identiteiten en van het lichaam.

De verschuiving waarop wij doelen heeft natuurlijk alles te maken met het proces van neoliberalisering dat ons de afgelopen twee decennia in zijn greep heeft gekregen. Geholpen door dalende winstvoeten, stijgende werkloosheid, afkalving van de fiscale grondslag, groeiende overheidstekorten en staatsschulden, en de perverse neveneffecten van de welvaartsstaat heeft het ideologische klimaat zich radicaal gewijzigd; de wind waait nu van rechts. En dat betekent dat niet langer de vergadertafel als model van sociale interactie fungeert, maar het marktplein, en dat argumenten zijn vervuild voor koopkracht.

Natuurlijk valt het allemaal wel mee. Er wordt meer vergaderd dan ooit, de welvaartsstaat is niet omgebracht, sociale relaties laten zich niet 'vermarkten', normen en waarden zijn niet in verval. De inertie van bestaande instituties, structuren, arrangementen en praktijken is altijd groter dan hervormers denken. En in dit geval: godlof. Dit laat de kentering op ideologisch niveau evenwel onverlet. Het dominante model van sociale interactie is momenteel dat van de markt; zij wordt verondersteld efficiënt, neutraal en vrijheidsbevorderend te zijn. Deliberatie en inspraak, daarentegen, zijn kostenposten geworden. Zelfs de voorstanders ervan hullen tegenwoordig hun voorkeur in markteconomische termen; inspraak is efficiënt.

Dit ideologische feit heeft evenwel sociale effecten. Niet onmiddellijk, maar op den langen duur. Inertie is iets anders dan immobiliteit. Wie constant op zijn calculerende vermogens wordt aangesproken, zal zichzelf uiteindelijk ook zo begrijpen en

beschrijven. Dat ook daar perverse effecten aan verbonden zijn, ligt voor de hand maar wordt zelden onderkend. Straatgeweld moet bestreden met strengere straffen en meer blauw op straat. De achterliggende oorzaken blijven, geheel conform de ideologie van eigen verantwoordelijkheid, opvallend buiten beeld.

Academia gaat niet vrijuit. Ook daar heeft zich de afgelopen decennia een proces van geleidelijke kolonialisering van de sociale wetenschappen door het keuzemodel van de economie voorgedaan. Vele disciplines – sociologie, politicologie, criminologie, rechtstheorie, geschiedenis, wetenschapsonderzoek, et cetera – herbergen tegenwoordig economen. Dit is des te opmerkelijker omdat deze vakgebieden van oudsher als hofleveranciers fungeerden van het holistische verweer tegen het voortschrijdend individualisme van de neoklassieke economie. Wat is er gebeurd?

Het is deze vraag die voor de redactie van *Krisis* aanleiding was om ruimte te reserveren voor een personage dat de kolommen van *Krisis* niet zo heel vaak vult. Onder de titel 'De sex-appeal van de homo economicus' presenteert *Krisis* een vijftal artikelen waarin niet voor de zoveelste maal uit de doeken wordt gedaan waarom het rationele-keuzemodel van de economie niet deugt, maar waarin juist de vraag centraal staat wat nu zijn attractiviteit uitmaakt. Waarom wordt ook buiten de economie zo grif gegrepen naar calculatie en maximalisatie om niet-economische fenomenen te verklaren? Waaraan ontleent de economische methodologie haar klaarlijkkelijke overtuigingskracht? Waaruit bestaat nu toch die sex-appeal van de homo economicus? Het verschijnsel van economisch imperialisme zelf staat hier dus ter discussie, niet de eventuele adequaatheid ervan of zijn al dan niet vermeende heuristische kracht.

Harro Maas reconstrueert op basis van oorspronkelijk archiefmateriaal de historische context waarbinnen de homo economicus ontstond. In zijn optiek werd de calculerende aard van de homo economicus ingegeven door een maatschappelijke context waarin mechanisering, standaardisering en kwantificering voor iconen van progressie werden gehouden. Het meetbare werd identiek aan het rationele en het onmeetbare daarmee aan het irrationele. Dat zo de tussenpositie van de Schotse 'common sense'-school met zijn nadruk op het oordeelsvermogen teloorloeg, is een feit waaronder niet alleen John Stuart Mill te lijden had maar ook, aldus Maas, de hedendaagse economiebeoefening.

Jack Vromen schetst de theoretische geschiedenis van de homo economicus. Hij blijkt een hele familie kiezende actoren te herbergen, die, naarmate hun tijdstip van geboorte van recenter datum is, ook minder 'realistische' trekken krijgen. Dit abstraheringsproces, zo doet Vromen uit de doeken, wordt misverstaan als het als louter immunisering wordt begrepen; de wens de homo economicus immuun te maken voor empirische tegenargumenten. Er is meer aan de hand dan dat. Desalniettemin is ook de meest abstracte van de homunculi niet gespeend van empirische assumpties en speelt toetsing dus wel degelijk een rol. De vraag is alleen welke.

In zijn overzicht van de recente debatten in het wetenschapsonderzoek wordt Wade Hands de wederkomst van het aloude 'agency-structure'-debat gewaar. Nogmaals staan holisten tegenover individualisten, wat zich weerspiegelt in het gebruik dat beide kampen maken van economische verklaringen binnen het wetenschaps-

onderzoek. Individualisten beroepen zich op de nutsmaximaliserende mens uit de neoklassieke economie, terwijl holisten juist te rade gaan bij marxisten en institutionalistten.

Ewald Engelen presenteert een staalkaart van mogelijke verklaringen voor de sexappeal van de homo economicus, zonder zich evenwel tot een ervan te bekennen. Alle hebben hun sterke en zwakke punten en zullen dus alleen in een afgewogen combinatie een adequate verklaring kunnen geven.

Jos Perry, tot slot, buigt zich niet over de kiezende mens maar over de arbeidende mens, in zekere zin de voorganger van de neoklassieke homo economicus. Aan de hand van een analyse van verschillende afbeeldingen van mijnwerkers laat Perry zien hoe de functie ervan met de emancipatie van de arbeider verschuift. Van aanklacht tegen het kapitalisme worden zij, met het groeiende zelfbewustzijn van de arbeidersbeweging, uitbeeldingen van daadkracht en herwonnen eigenwaarde. *De mijnwerker* van Toorop bleek deze laatste functie zelfs dwars door het ideologische spectrum heen te kunnen vervullen. Zoals hijzelf zich in 1905 tot het katholicisme bekeerde zonder de socialistische beweging de rug toe te keren, zo bleek zijn *Mijnwerker* in beide emancipatiebewegingen gevoelens van trots en zelfrespect te kunnen oproepen.

In feite zijn we hiermee terug bij af. De routinearbeid van de industriële revolutie die volgens Maas ten grondslag lag aan de mechanisering van de geest die door Jevons en de neoklassieke economie werd voltrokken, verschijnt bij Perry eerst als aanklacht en pas later als symbool van herwonnen eigenwaarde. Daartussen ligt het proces van gewinning en adaptatie, waar het performatieve karakter van wetenschappelijke theorieën – zoals gezegd – een onmiskenbare rol in speelt.

Verder in dit nummer een drietal recensies en een column van Pieter Pikelharing. In zijn impressies, tot slot, schetst Ido de Haan, licht melancholiek maar ook een tikje boos, een somber portret van de toekomst van de politieke en sociale filosofie aan de Universiteit van Amsterdam nu aldaar, onder de noemer Geesteswetenschappen, een tamelijk traditionele humaniora-faculteit is gecreëerd. Institutionele veranderingen zijn nimmer inhoudelijk neutraal, aldus De Haan. En dat betekent in dit geval: ruim baan voor de dode, witte mannen uit de canon en verdere marginalisering van het maatschappelijk engagement.